

*Даниленко Л. В.,*  
кандидат філологічних наук,  
в. о. доцента кафедри гуманітарної освіти  
Львівського національного університету природокористування

## РЕАКЦІЇ ПАМ'ЯТИ НА РАДЯНСЬКЕ МИНУЛЕ: УКРАЇНСЬКІ ПИСЬМЕННИКИ І ЧАС

**Анотація.** У статті досліджено інтерес сучасних українських авторів до пам'яті про радянське минуле. Увагу зосереджено на поколіннєвому принципі аналізу проблеми. Зважаючи на причетність/непричетність до життя в СРСР виділено три покоління українських письменників першої чверті ХХІ ст.: 1) письменники-очевидці СРСР – старше покоління, народжені в 1950-х, 1960-х рр. і в першій половині 1970-х рр. (В. Лис, Ю. Винничук, О. Ільченко, О. Забужко, М. Гримич, П. Вольвач, Е. Леус, С. Процюк; С. Жадан, А. Кузьменко (Кузьма Скрябін), А. Павловський, П. Белянський); 2) письменники перехідного часу – середнє покоління, народжені в другій половині 1970-х рр. та першій половині 1980-х рр. (О. Сенцов, С. Дзюба, А. Кірсанов, І. Карпа, М. Крижанівська, Г. Горицька, К. Бабкіна, Артем Чех; 3) письменники-неочевидці СРСР – молодше покоління, народжені в 1987–1990 рр. (І. Славінська, М. Лаюк). Для аналізу проблеми авторської пам'яті використано також територіальний фактор літературного процесу, що демонструє відбиток різного поширення радянщини в Україні. Простежено явище автобіографізму, оскільки, відтворюючи минуле, письменники різних поколінь використали власний життєвий досвід із певними фактами і смислами. Щоб пояснити наміри митців репрезентувати складне та непривабливе минуле, описано умови формування їхнього світогляду (оточення, освіта, виховання). Визначено, що художні тональності і характеристики образів радянського часу у творах письменників старшого, середнього та молодшого поколінь різні – від трагічного до комічного. Водночас виявлено, що спільним для творів сучасної української прози про колоніальне минуле є викриття фальшивого міту про щастя радянського громадянина, а також впевнене витіснення з посттоталітарної пам'яті ностальгії за спадком СРСР.

**Ключові слова:** сучасна проза, радянське минуле, поколіннєвий принцип, територіальний фактор, автобіографізм, терапія пам'яті.

**Постановка проблеми.** Українська проза першої чверті ХХІ ст. помітно наповнюється текстами про радянське минуле. Очевидно, що ця тема потребує наближення до трагічних подій, драматичних людських історій, до образу безправного, поглинутого імперією, гомосовєтїкуса. Інтерес письменників пов'язаний з резонуванням пам'яті на колоніальне минуле в СРСР, з метою витіснення радянських ностальгічних зітхань, що довгий час заважали європейському розвитку України, і, на біду, пришвидшили вторгнення російських військ. Авторські ідеї спрямовані на вгамування травми пострадянського покоління та на утвердження антиколоніальних рис покоління нового.

**Аналіз досліджень.** Відображення радянського періоду в літературі орієнтоване на концепції постколоніальної (осмис-

лення наслідків імперських амбіцій щодо колонізованих нею) та антиколоніальної (протистояння тиску, боротьби за ідентичність) пам'ятей. Стосунки автора з часом, про який він пише, переконливо важливі. Особливістю відтворення минулого, на думку А. Киридон, є «факти життєвого досвіду людини в контексті історичних умов певного періоду, до яких вона так чи інакше була безпосередньо причетна» [1, с. 107]. Спогади, наповнені експресією почуттів, забезпечують умови для пояснень, зізнань, усвідомлень і характеристик внутрішнього та зовнішнього середовища. У художньому реконструюванні пам'яті час зринає правдивими образами і подіями, реальна місцевість постає об'єктом естетичних топосів, а особисті речі та явища набувають меланхолійної символічності. Як правило, самі ж письменники та люди з їхнього оточення є прототипами героїв, а це впливає на особливу інтимну тональність, достовірність і відвертість. Авторська пам'ять – вагомий ресурс ідейно-естетичної репрезентації часу.

Сутнішим для дослідження літератури пам'яті є поколіннєвий підхід. На основі розроблених теорій щодо цього явища (М. Гайдеггер, Хосе Ортега-і-Гасет, Ю. Меженко та інших) в українському літературознавстві ведуться жваві дискусії. «Принцип поділу літературного процесу за поколіннями, а літературних поколінь за десятиліттями, звісно, не відображає об'єктивно літературного процесу взагалі та окремих його проявів зокрема і має значно більше недоліків, ніж переваг» [2, с. 36], – застерігає Н. Лебединцева. Т. Трофіменко вважає поколіннєвий підхід «головним для селекції» всіх типів письменників та «дуже відчутним в українському літературному процесі» [3, с. 269]. За поколіннєвим принципом розглядає сучасну прозу Я. Поліщук. Він виділяє три письменницькі покоління: «старше», «середнє» й «молодше» і вказує на проблеми їхнього співіснування («дисбаланс літературних сил»), а також на заслуги, тенденції і перспективи [4, с. 19–21]. В. Даниленко, вказав, що на формування письменницьких поколінь впливають «обставини, бажання самоствердитись, конкуренція», а «вікове ядро письменників» визначається «близькістю за світоглядом і розумінням своєї ролі в літературі» [5, с. 120]. Риси трьох письменницьких поколінь обґрунтовує О. Пухонська, зважаючи на причетність/непричетність до періоду СРСР: «найстарше покоління із безпосереднім травматичним досвідом тоталітарної пам'яті»; «середнє покоління перехідного часу, вихованого як на травматичному досвіді батьків, так і на досвіді кризи власної ідентичності в умовах культурної й інтелектуальної стагнації»; «покоління молодше, яке набуває досвіду тут і тепер – у світі без культурних кордонів, інформаційної вседоступності, нового новадизму» [6, с. 9].

Теоретичні питання «поколінневих формацій» допомагають досягнути авторський інтерес до радянського колоніального минулого, простежити тенденції осмислення травматичної пам'яті з різних відстаней та умов сприйняття. Зважаючи на хронологічний відрізок від моменту згадування до точки безпосередніх подій важливо детальніше розглянути «стосунки» з радянським минулим сучасних українських письменників якраз у поколіннєвому контексті.

**Мета дослідження** – обґрунтувати зацікавлення сучасних авторів проблемою пам'яті про радянське минуле. У статті вирішуються такі завдання: 1) охарактеризувати три покоління письменників сучасної української літератури як очевидців чи неочевидців СРСР; 2) проаналізувати авторську самобутню пам'ять про радянське минуле за територіальним принципом; 3) простежити явище автобіографізму в сучасній українській прозі про колоніальний досвід.

**Виклад основного матеріалу.** Життя в Радянському Союзі залишило відбиток у спогадах з різними, часто котроверсійними асоціаціями. Ця проблема стала вразливим місцем пострадянського суспільства і вочевидь привернула увагу митців, які сприймають дійсність особливо чутливо. Реакції письменників на колишнє минуле в СРСР цікаво простежити в контексті часу та їхнього життєвого досвіду (у розрізі трьох поколінь).

*Письменники-очевидці СРСР (старше покоління)* – велика когорта авторів. Р. Харчук називає їх «письменниками на схилку совєтської імперії» [7, с. 24]. Це покоління, яке народилося в 1950–1960-х рр. Серед таких В. Лис (1950), В. Шкляр (1951), Ю. Винничук (1952), О. Ільченко (1957), О. Забужко (1960), М. Гримич (1961), П. Вольвач (1963), Е. Леус (1964), С. Процюк (1964) та інші. Більшість із них почали літературний шлях у 1980-х рр., тож в історії літератури відомі як («вісімдесятники»). Покоління старших завершають автори, які на час відновлення української незалежності були ще молодими, але вже сформованими особистостями та заявили про себе в громадському житті і творчості. Ці письменники народжені наприкінці 1960-х рр. і в першій половині 1970-х рр. («дев'яностники»): А. Кузьменко (у масовому мистецтві відомий як музикант і виконавець пісень Кузьма Скрябін) (1968), А. Павловський (1972), С. Жадан (1974). Часова відстань між письменниками найстаршими і старшими чимала, але якраз цей затяжний період («брежнєвський застій» – «горбачовська перебудова») вплинув на них майже однаково. «Що вісімдесятники, що дев'яностники пережили спільний духовний струс, яким став розпад СРСР» [7, с. 20], – підкреслила Р. Харчук.

Письменники «із травматичним досвідом тоталітарної пам'яті» – колишні громадяни СРСР, безпосередні учасники процесів, що продукувала тоталітарна система. Вони навчалися в радянських школах та інститутах чи університетах, піддавалися виховуванню на сфальшованій історіографії, соцреалістичній літературі та кіно, залучалися до відзначень комуністичних свят. Водночас, з дитячих літ, у родинному та близькому оточенні їм пощастило пізнати національні цінності й наповнитися духом свободи, що якісно протистояло вживленню рис гомосовєтїкуса. Рятівними залишалися мораль (релігійність, національні традиції) та інтелектуальність (книги, театр, музика, навчання). Ще одним фактором у плеканні індивідуальності була особиста травма (стеження спецслужбами за кимось із сім'ї, обшуки вдома, відбування родичами тюремних термінів). Письменники, як ніхто, причетні до «процесу

перепрочитання тоталітарної пам'яті через індивідуальний, родинний, етнічний досвід і виявлення закономірної в ній національної травми» [6, с. 5]. Кожен із старших авторів має свій особливий досвід минулого.

У сім'ї з давніми українськими традиціями народилася О. Забужко. Її батько педагог, літературний критик і перекладач, мати – вчителька української літератури. Зростала О. Забужко в атмосфері української словесності, «любовно засипана книжками дитиною» [8, с. 13]. Родинною травмою стало покарання владою батька: за сталінських часів відбував заслання в Сибіру, за хрущовської «відлиги» був звільнений з роботи в університеті. У підлітковому віці майбутня письменниця відчувала «іронічну відразу до блювотної реальності тодішнього геронтологічного соціалізму» [8, с. 290]. У художніх та публіцистичних текстах («Польові дослідження українського сексу», «Музей покинутих секретів», «І знов я влізаю в танк», «Планета Полин», «Найдовша подорож» та ін.) авторка вказує на тяглість історичних процесів, пояснює, що виклики сьогодення закладалися ще тоді, коли ворог був допущений надто близько. К. Родик відзначив, що О. Забужко «не так досліджує метаморфози пам'яті, як вивертає сліди непам'яті» [9, с. 142].

Складні життєві випробування випали на долю С. Процюка, оскільки довелося пізнати життя сина політ'язня. Батько його через антирадянські погляди відбував покарання в мордовських таборих. По поверненню не зламався духом. У домі Процюків збиралися люди зі спільними ідеями, пошепки обговорювали ситуацію в країні, згадували імена інших в'язнів радянських тюрем. Цінністю в родині були книги. Завдяки батькові майбутній письменник уже з п'яти років знав чимало віршів Тараса Шевченка. Книги С. Процюка («Десятий рядок», «Варвари», «Травам не можна помирати», «Пальці поміж піском», «Місяцю, місяцю») присвячені жертвам тоталітаризму, трагедії українського духу, що нищився комуністичною владою. Основою своїх творів, насамперед психологічної прози, письменник вважає «досвід душі, який ми отримуємо з юних літ» [10].

З родини науковців вийшла М. Гримич (батько – перекладач, літературознавець, головний редактор видавництва «Молодь»; мати – професорка Київського університету). Змалку М. Гримич заохочувалася до читання, разом із батьками була в гостях у будинку письменників «Роліт». Пристрасні і водночас драматичні історії з життя київської творчої інтелігенції стали основою сюжетів книг «Клавка», «Юра», «Лара». Національна ідентичність М. Гримич формувалася на парадоксах. Її батько розмовляв російською до тридцяти трьох років, допоки, під впливом шістдесятників, не осмислив свою українську сутність. У сім'ї він дбав про духовну українську атмосферу. «Тому в дитинстві я дивувалася: як це може бути, що дід із бабою говорять російською, з батьком ми спілкуємось українською», – згадує письменниця [11].

У родині київських інтелігентів виховувався також О. Ільченко. Мати була філологом, а батько працював на кіностудії імені О. Довженка. Особистість дитини формувалася у творчому колі серед людей кіномистецтва. Про культурне середовище столиці, а також про соціальне споживацтво звичайних киян часів СРСР О. Ільченко розповів у книзі спогадів «Збирачі туманів». «... Існує особлива авторська пам'ять, яка все робить правдою» [12, с. 7], – зізнається письменник.

Покоління-очевидців СРСР – нащадки українських інтелектуалів, дисидентів – увійшло в історію літератури як поко-

ліній «чорнобильське», бо ж сформувалося «в епістемологічно новій ситуації – після травми» [13, с. 15]. Катастрофа на Чорнобильській АЕС стала перерозділом геополітичної структури, рушієм розпаду СРСР. Становлення письменників свого часу О. Забужко пояснює так: «У літературу ми справді ввійшли кризь той пролом у саркофазі – зразу в простір відкритої мови, з повними легеньми зараженого повітря і глибоким, ейфоричним – буває такий „ефект сп'яніння” при променевої хворобі! – видихом хлопчика з прологу „Дзеркала” Тарковського: „Я можу говорити!”» [8, с. 144]. У дослідженні феномену покоління письменників, яке першим почало долати радянську травму, польська літературознавиця А. Матусяк вказує: «Це покоління гласності та перебудови, яке вже сформувало смак до можливостей відносно непоганої реалізації своїх особистих і професійних прагнень...» [14, с. 134].

Різний топос, настроєвість соціуму, історичні передумови краю, які формують світогляд, мислення і мистецькі смаки, дають змогу реконструювати пам'ять самобутньо. Цікаво це простежити з огляду на *територіальний фактор*. У літературознавстві територіальний принцип групування письменників (ще його називають географічний) обговорюється давно (Н. Білоцерківець, В. Даниленко, Р. Харчук). Сутність літературного групування в українському вимірі пов'язана з «розчленуванням» суспільства, що пережило «цивілізаційний розлом». Одна частина цього суспільства «належить до західної традиції», «інша – до совєтської, точніше російської» [7, с. 21] (переважно це Південь та Схід). Територіальний чинник у характеристиці покоління, що причетне до СРСР, дає змогу пояснити відбиток нерівномірного поширення радянщини в Україні. Автори, що представляють Захід (В. Лис, Ю. Винничук, А. Павловський, Кузьма Скрябін (Андрій Кузьменко)), жили в середовищі, «де комуністичне виховання не пустило глибокого коріння» [5, с. 132]. Письменники з індустріального Півдня і Сходу (С. Жадан, П. Вольвач, Е. Леус, П. Белянський), з дитинства перебували там, де потужно формувалася пролетарська свідомість, а «денаціоналізація та люмпенізація населення великих міст набули загрозливого характеру для цілісності нації» [5, с. 132].

*Старше покоління письменників Заходу України.* Історичні національно-визвольні події, що розгорталися в Галичині та на Волині проти радянської окупації, заклали підґрунтя волелюбності і непокори на довгі роки. Це добре проявилось у творчості старших авторів.

Нащадком волинських селян-землеробів, які зазнали утисків комуністичної влади через причетність до УПА одного з родичів, є В. Лис. У юному віці він багато читав, ще у школі серйозно захопився літературою. Професію обрав творчу – журналістську, згодом письменницьку. Те, що пережив разом родиною і земляками, ввійшло в сюжети його романів. У численних книгах, зокрема «Століття Якова», «Соло для Соломії», «Країна гіркої ніжності», «Діва Млинища», возвеличив волинян в умовах війни, колгоспу, голоду і репресій, викривши гірку сутність радянського поневолення.

Життя Ю. Винничука в Івано-Франківську та у Львові за радянського часу було суцільним протестом проти ідеології комуністів. Походить письменник із роду українських націоналістів (батько, дядько й дід були членами ОУН, УПА). Сам він перебував під наглядом КДБ, але ніколи не зважав на радянські обмеження: зі студентських років мав націона-

лістичні погляди, читав польських авторів, був «радянським безробітним», займаючись фарцуванням, забороненої діяльності, яка наблизилася розвалу СРСР. Вхпив у творчу «львівську богему» 1970–1980 років. Яскрава, невгамовна особистість ніяк не могла порозумітися із «застоем», часами, як згадає сам письменник, «туманними, невиразними і сповненими тихого смутку» [15, с. 13]. У книгах «Діви ночі», «Груші в тісті» Ю. Винничук іронічно розповів про свої «антирадянські» пригоди, змалював львівський шарм, в автопортреті виразив протест комуністичному тоталітаризму.

Як спротив «совку» закладалася бунтарська свідомість музиканта, автора віршів та кількох прозових творів Кузьми Скрябіна. Юність його пов'язана з містом Новояворівськ на Львівщині. Близьке розташування до польського кордону давало доступ до європейської музики, забороненої в СРСР. «Я, маньяк-меломан, зазобована дитина польського радіо...» [16, с. 285], – іронічно характеризував себе Кузьма Скрябін. В автобіографічній повісті «Я, Паштет і армія» світогляд молоді творчої людини він протиставив реаліям радянського солдата 1980-х років і показав, як креативна галицька свобода проявлялася на теренах СРСР, далеко за межами України.

Пригоди львівської молоді за радянського минулого стали основою сюжету роману А. Павловського «Імперія Корського». Письменник відтворив час розпаду імперії, події, що справді відбувалися у Львові 1989–1991 рр., свідком і учасником яких він був безпосередньо: знищення радянської символіки на вулицях, участь у маніфестації на захист греко-католицької церкви, організація поїздки на перший фестиваль української пісні «Червона Рута» до Чернівців. Для того, щоб травматичний досвід «відпустив», вважає автор, потрібно писати про те самому, і не чекати, поки хтось напише через 100 років [17].

Письменники Заходу України мали свої переваги в духовному розвитку і становленні національної свідомості. Вони слухали заборонені в СРСР радіостанції, на яких звучали політичні новини і модна музика; читали закордонну пресу, що ввозилася родичами; вільно володіли польською, німецькою, англійською мовами. У «застійні» часи в Галичині поширився рух гіпі; створювалися професійні і аматорські музичні рок-гурти; відродилася традиція різдвяних вертепів. Потужний вплив на творчу молодь мав правозахисний чин дисидентів, підпільна діяльність греко-католицької церкви. Наприкінці 1980-х рр. Львів став центром українського національного ренесансу. До цих процесів активно долучалися і сьгоднішні письменники.

*Старші письменники Сходу і Півдня України.* Популярний автор С. Жадан родом із радянського Старобільська на Луганщині. З дитинства сприймав світ через невідповідність багатьох речей. Згадає, як директорка школи забороняла дітям на Різдво носити вечерю, а сама чекала, що вони таки зайдуть до неї; як на Великдень люди відвідували могили родичів на цвинтарі, «бо така пам'ять, що треба йти на могили»; як батько, член компартії, охрестив його; як старенькі бабусі пам'ятали про храмове свято, хоч церкви давно не було [19]. С. Жадан з юних літ багато читав, писав вірші, а батьки створювали всі умови для розвитку сина. Уже перед розпадом СРСР він «підтримував рух за незалежність», читав і розповсюджував «РУХ-івську літературу» [19]. Навчаючись у Харківському університеті, поринув у літературне середовище. Письменник добре розуміє травми, завдані Україні Радянським Союзом. Цієї проблеми торкається в романах «Депеш Мод», «Anarchy in the UKR», «Ворошиловград»



та ін. С. Жадан створив правдиві портрети міст і людей «перехідної доби». Його манера зображувати дійсність – поєднання інтелектуального ствердження і неприхованої бруталності, що зрозуміло читачам різного віку і соціальної приналежності.

Письменник П. Белянський (Паштет) – виходець із шахтарського селища на Луганщині, тож добре знає особливості життя звичайних громадян Сходу. Прототипами героїв книги «Бабуся вмирати не любила» обрав своїх родичів, а сюжети створив з історій, про які чув або брав у них участь ще дитиною. Один з головних героїв твору – шахта. Вона і місце трагедій, і спосіб виживання. Автор пише відверто, не приховуючи «незручні» теми про будні в шахтарському середовищі. П. Белянський – російськомовний автор, що є ще однією ознакою його ідентифікації як представника зросійщеного Сходу. Нині книги письменника продовжують виходити в українському перекладі.

Е. Леус – одеситка, російськомовна літературна представниця Півдня України. Її книги видаються українською в авторському перекладі, деякі відзначені літературними преміями (роман «Палач» – премія імені Пантелеймона Куліша, «Антипадіння» – премія імені Миколи Гоголя «Тріумф»). У романі «З півдня на південь» (авторський переклад 2018 р.) на основі спогадів і особистих переживань відобразила реалії китобійного промислу в СРСР, що безпосередньо пов'язаний з Одесою. Цей твір авторка присвятила батькові, який працював на китобійній базі. Ідеї, що Е. Леус заклала в романі, явно антирадянські.

Велике значення у відтворенні пережитого мають генетичні зв'язки, відчуття сили рідної землі, що помітні в життєвих принципах письменників. Автори-очевидці СРСР пройшли довгий шлях трансформації суспільних цінностей: час, коли радянська система довершила свій фундамент, коли вона похитнулася і коли врешті розпалася. О. Пухонська виділила щонайменше три фактори «зміни культурних орієнтирів» письменників: «зростання в контексті пануючої на той час комуністичної ідеології», «прощання з імперськими ідеалами...» і, особливо, «повернення до пам'яті минулого – як неосвоєного джерела травми та причини суспільної розхристаності, культурної дезорієнтації сучасності» [6, с. 38]. Орієнтуючись на теми пам'яті як джерела травми, представники старшого покоління беруть на себе відповідальність створювати емоційно-чуттєвий образ часу, трагедії якого відгукуються досі. Письменники покоління, що пережило радянське минуле, витворюють масштабний художній простір пам'яті. Їхня потреба проговорити травматичне збіглося з потребою суспільства приймати це.

*Письменники перехідного часу.* До цього покоління належать автори, пам'ять яких про колоніальний період окреслюється лише дитячими і ранніми юнацькими роками, а світогляд і життєві пріоритети сформувалися вже в незалежній Україні. Ідеться про О. Сенцова (1976), С. Дзюбу (1978), А. Кірсанова (1980), І. Карпу (1980), М. Крижанівську (1982), Г. Горицьку (1983), К. Бабкіну (1985), Артема Чеха (Артем Чередник) (1985). Це «перше українське повноцінне покоління, яке не зазнало масового гіпнозу комуністичної ідеології» [5, с. 132]. Це люди, які в дитинстві ще гралися радянськими іграшками, але вже з відновленням незалежності отримали можливість вивчати правдиву історію, читати книги, які ще недавно були заборонені, слухати українську музику, яка починала набувати популярності як національна. У художній літературі письменники покоління «перехідного часу» дебютували на початку 2000-х рр. «Радянські проблеми» в їхніх творах присутні,

оскільки інтерес до повернення пам'яті потребував самоусвідомлення та просвітництва.

Автобіографічні історії дитинства, як спосіб скинути тягар приналежності до радянськості, урізноманітнили тематику української прози. Зображення дійсності через дитячі спогади – цікавий ракурс сприйняття всього, що відбувалося в СРСР: можна чесно розповісти про те, що залишалося не поміченим, а отже й не переосмисленим у загальному пострадянському дискурсі. Як правило, такі твори іронічні, наповнені карикатурними образами, що викривають «совкове» щастя і відбивають охоту ностальгувати за радянським спадком. У текстах письменників перехідного покоління трагічних образів та інтонацій менше, ніж у письменників старших. Натомість більше комізму та лірики. У повісті І. Карпи «З роси, з води і з калабані» дошкульно висміяно шкільне виховання дітей на комплексах комуністичної ідеології. В автобіографічній книзі О. Сенцова «Жизня» світ дитини в кримському селі зображено меланхолійно і реалістично-відверто. В образах дитинства автори зафіксували сліди радянського життя: «володя-ульянов, кучерява бестія» [20, с. 65] на жовтенятському значку (І. Карпа) чи музика заставки телевізійного фільму «ТАРС уповноважений заявити» (О. Сенцов).

У творчості К. Бабкіної (книги «Щасливі голі люди», «Мій дід танцював краще за всіх») змальовано героїв-сучасників, які бачили СРСР і змогли створити навколо себе яскравий світ як результат подолання травми. Письменниця переймається долею попереднього покоління, відчуває зв'язок із ним, простежує трансформацію світу навколо, береже пам'ять.

Спогади про дитинство стали ілюстраціями сюжету книги Артема Чеха «Район Д». Герої твору – «середньостатистичні черкашани», в художньому осмисленні яких помітна зміна моделі середовища – від тоталітарного минулого до незалежності, з «переходом» через постколоніальні комплекси. В автобіографічному романі «Хто ти такий?» заглиблення в радянський час з його травмами відбувається через постать учасника війни в Афганістані Фелікса. Про свого героя Артем Чех говорить: «Людина з мого минулого, у якого є важке життя, яке певним чином позначилася на моєму житті» [21].

Письменники перехідного покоління – свідки розпаду комуністичної імперії, в якій вони виростили. У книзі-біографії про О. Сенцова О. Мимрук висловився так: «...Його дитинство закінчилося разом із державою» [22, с. 6]. Це влучне зауваження стосується всього перехідного покоління. Переживання авторів пов'язані зі зміною світоглядних орієнтирів і добре помітні у художній творчості.

Письменники перехідного періоду охоче репрезентують минуле, що стало історією. Вони обирають теми, які вражають і надихають антиколоніальним змістом, духом боротьби. З метою відновлення пам'яті А. Кірсанов і С. Дзюба створили художню біографію Василя Стуса (роман «Заборонений. Історія життя і боротьби Василя Стуса» та фільм «Заборонений»). Ознайомлюючись із архівними матеріалами, спілкуючись із учасниками знакових подій 1960-х, 1970-х, 1980-х рр., дисидентами Маргаритою і Борисом Довганями, Левком Лук'яненком, Василем Овсієнком, автори розуміли: систему, яка нищила людей, потрібно викривати, бо інакше все може повторитися.

Добою українського шістдесятництва захопилася і М. Крижанівська. Вона написала роман «Тіні», в основу якого поклала історію про зйомки фільму Сергія Параджанова «Тіні забутих

предків». Письменниця занурилася у віддалений, але активно обговорюваний в інтелектуальному просторі, час. Події, що стали символом виборювання українства в умовах тоталітаризму, М. Крижанівська інтерпретувала по-сучасному, створивши «нетиповий сюжет» у кількох часових вимірах.

Минулим України радянського періоду цікавиться Г. Горицька. Письменниця створила серію ретророманів (видавництво «Фоліо»), в яких охопила великий масив подій 1946–1969 рр. Вона зізнається, що для автора найважче «писати про те, свідком чого ти не був» [23], тому намагається проживати долі своїх героїв, досліджувати історичні процеси. Треба зауважити, що ідея ретророманів, – це не лише порив автора писати про колишнє, а й прогнозована пропозиція видавництва. Це пояснюється запитом читача. Свої романи («Товариство осиротілих атеїстів», «Життя в рожевому», «Світлина хресної матері» та ін.) Г. Горицька називає «дітищем видавця» [23]. Авторка пише про Київ, хоча не обмежується тільки ним, а сягає далеко, територіями колишнього Радянського Союзу.

*Письменники-неочевидці СРСР.* Серед письменників-неочевидців, яких цікавить репрезентація радянського часу, І. Славінська (1987), М. Лаюк (1990). Вони знають про життя в Радянському Союзі лише з книг, розповідей старших, уроків у школі, лекцій в університеті, з кінофільмів. Це діти 1990-х. Їхня свідомість формувалася в незалежній Україні, тоді, коли суспільство переживало потрясіння політичних, економічних і культурних трансформацій. Покоління «дітей» Ю. Андрухович характеризує так: «У той час можна було відкрито ходити до церкви, відкрито приносити паски до школи. Ба, навіть у самій школі на уроках образотворчого мистецтва дітей почали навчати писанкарства. Маленькі люди, із тих, які були зачаті ще в совку при атеїзмі, отримали свободу відкрито вірити в дива і в Бога... Такі вже не сплутають Різдва з Великоднем» [24, с. 104]. Т. Трофименко створила узагальнений портрет молодших авторів: «Золотий хлопчик (дівчинка) сучукрліту», «народився наприкінці 1980-х, але дуже любить у своїх текстах описувати безпросвітність совка» [3, с. 276]. Ці письменники віддалені від описуваних процесів, але готові займатися терапією колективної пам'яті. Реакція неочевидця на минуле відштовхується від події, яка сталася у віддаленому просторі, а інформація надходить через досвід інших, навіть інакших. За таких умов створення картин колишнього життя з відповідними емоціями і знаками тісно пов'язане з усвідомленням реалій та їх наслідків. Небезпека радянських ідеологічних механізмів, які дали про себе знати в новітній політиці росії-агресора, спонукає молодших письменників пропускати минуле через свої знання і почуття.

Автори-неочевидці тонко відчувають межу, що розділяє їхній світ від світу попередніх поколінь. Це відбувається не тільки через споконвічну природність проблеми «батьків і дітей», а й через осмислення суспільно-політичного злому, що стався з розпадом імперії. «...Для розриву пам'яті може вистачити навіть десятка років різниці у віці – достатньо просто піти до школи після 1991 року», [25, с. 51] – визначає ту межу І. Славінська у книзі есеїв «Мої запасні життя». Авторка має своє уявлення про СРСР, і це забезпечує сприйняття минулого в контрастах: «Ясно, чому радіють мої друзі: відсутність пам'яті, якою колись фарширували голови радянських дітей, сприймається як позитивний симптом і крок до звільнення... Справді, мені ніхто не пропонував по телевізору дивитися похоро-

рон Брежнєва... По телевізору показували старі мультфільми, всі ці «Простоквашини», «Карлсон» і «Домовенок Кузя», але вони вже не вражали, той світ не впізнавався, його було важко на себе приміряти та носити на щодень» [25, с. 51].

Тонким відчуттям проблеми людини в колоніальному суспільстві вражає М. Лаюк. Його дебютна книга «Баборня» про вчительку радянської школи – приклад чесного і незручного проговорення комплексів не тільки однієї жінки зі «скелетами в шафі», а і всього соціуму. Роман виданий 2016 р., коли автору було 26 років. Того ж року «Баборня» увійшла в короткий список літературного конкурсу «Книга року ВВС», що засвідчило прихід у літературу талановитого письменника. М. Лаюк приємно здивував точним баченням далекого для себе минулого. Склалося враження, що «Баборню» писав досвідчений чоловік, з повною колекцією пригод за часів «совка». «Козирем пана Мирослава є приховування в тексті свого молодого віку», – зазначила Г. Клименко-Синьок [26].

Автори-неочевидці часто відтворюють не буквальні події радянського часу, а наслідки минулого в психології постколоніального суспільства. Вони пишуть про нові життєві знання, уражені або збагачені минулим. Неочевидці СРСР стали очевидцями трансформації світу, вибудови демократичної системи поглядів. Поколінню, яке «набуває досвіду тут і тепер», випало зіткнутися з агресією рашистського (радянсько-російського) колонізатора. Коди пам'яті нагадують про цінності попередніх поколінь – боротися з колоніалізмом навіть ціною життя.

Сучасні автори старшого, перехідного і молодшого покоління – громадяни з чіткою позицією, активні учасники державницьких процесів, розвивають не лише літературу, а й музику, кіно, телебачення, радіо. О. Забужко – громадська діячка, під час російсько-української війни представляє інтелектуальну Україну у світі, розповідає про передумови російського вторгнення, розвінчує міти московії. Має беззаперечний авторитет на Заході. У час повномасштабної російсько-української війни отримала почесну нагороду Варшавського книжкового ярмарку 2022 IKAR та найвищу нагороду Франції – Орден Почесного легіону.

С. Жадан – волонтер, музикант, радіоведучий, засновник благодійного фонду на підтримку освіти й культури, організатор мистецьких проєктів. Багато його книг видано за кордоном. Окрім численних літературних премій отримав визначні міжнародні нагороди, серед яких Премія Свободи від фундації Франка Ширрмахера у Швеції, Людина року за версією польського видання «Gazeta Wyborcza», Премія миру німецьких книгарів від Німецької асоціації видавців і книгорозповсюджувачів, Премія Ганни Арендт за політичне мислення.

С. Сенцов – кінорежисер, лауреат міжнародної премії Сахарова за свободу думки, активний учасник Євромайдану, у період 2014–2019 рр. був в'язнем кремля. Так само, як і українські дисиденти в СРСР, відбував покарання в російській тюрмі. Був засуджений до 20 років колонії суворого режиму, на знак протесту витримав 145 днів голодування. Звільнений завдяки зусиллям міжнародної спільноти та вимог України. У 2023 р. нагороджений Орденом Почесного легіону Франції.

Під час великої війни на захист України у лавах Збройних Сил стали С. Сенцов, П. Белянський, С. Дзюба, А. Павловський, Артем Чех та інші автори. Їхній життєвий досвід набуває нових імпульсів, невідомих раніше жодному з трьох поколінь сучасних українських письменників.

**Висновки.** Отже, інтерес сучасних українських письменників до радянського часу очевидний. Пам'ять про колоніальне минуле привертає увагу авторів трьох поколінь, якими представлений літературний процес першої чверті ХХІ ст.: письменники-очевидці СРСР – старше покоління, письменники перехідного часу – середнє покоління, письменники-неочевидці СРСР – молодше покоління. Незалежно від того, коли і де народилися чи виросли письменники, за яких умов формували уявлення про світ, вони однаково впевнено розвінчують міт про «щастя» радянського громадянина, покладаючись на «терапію пам'яті» постколоніального суспільства. Різними є тональності художньої реконструкції радянськості – від трагічного до смішного. Вимір пам'яті, охопленої очевидцями й неочевидцями подій, став благодатним полотном для оживлення часу, подолання болю в суспільному організмі. Особисті та колективні емоції письменники вкладають у часопросторове поле, в якому спогади-моменти активізуються відповідними відчуттями й уявленнями. Віддаленість у часі за таких умов відтворює світ по-іншому, у ньому виакцентуються модерні риси, новітні цінності.

У зіткненні спогадів читача та автора діють реакції, що не лише формують уявлення про минуле, а й закладають уроки й вироки прожитого. Художній текст з його естетично-пізнавально-впливовими можливостями консолідує суспільство у відповідальні історичні моменти. У жорстоких випробуваннях вогнем і кров'ю Україна позбувається постколоніальної установки, здобуває своє законне місце серед європейських країн.

#### Література:

- Киридон А. Спогад і пост-пам'ять у символній системі координат (ре)конструювання минулого. *Життя «по-радянськи»: проблеми вивчення та інтерпретації (Із циклу «Повсякдення: візії та смисли»)* : зб. Матеріалів ІV Всеукр. наук.-теорет. семінару, 27–28 квітня 2018 р., м. Вінниця / за ред. О. А. Коляструк; Вінниц. держ. пед. ун.-т ім. М. Коцюбинського. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2019. С. 105–116.
- Лебединцева Н. Явище літературного покоління в українській культурі кінця ХХ ст. *Філологія. Літературознавство. Наукові праці*. Т. 118. Вип. 105. 2009. С. 35–40.
- Трофименко Т. #околітературне: усе, що ви хотіли знати про сучасну українську літературу / Худ. О. Васьків. Харків : Віват, 2019. 288 с.
- Поліщук Я. Реактивність літератури. Київ: Академвидав, 2016. 192 с.
- Даниленко В. Лісоруб у пустелі: Письменник і літературний процес. Київ : Академвидав, 2008. 352 с.
- Пухонська О. Літературний вимір пам'яті : монографія. Київ: Академвидав, 2018, 304 с.
- Харчук Р. Сучасна українська проза: Постмодерний період: Навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2008. 248 с.
- Забужко О. Планета Полин. Вибрані есеї. Київ : Видавничий дім «КОМОРА», 2020. 384 с.
- Родик К. Актуальна література : Пунктир-енциклопедія. Книга перша. Київ : Радуга, 2016. 255 с.
- Пріхно А. Письменник Степан Процюк: Найбільш вдалим інструментом популяризації Лесі Українки чи Івана Франка був би серіал. Інтерв'ю з письменником. *Українська правда*. 14 березня 2021. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2021/03/14/244208/> (дата звернення: 19.12.2023)
- Що ж почула тасмнича Марго? Наукова бібліотека ЗНУ. URL: <https://library.znu.edu.ua/articles/1545.ukr.html> (дата звернення: 10.12.2023)
- Льченко О. Збирачі туманів: Суб'єктивні нотатки з київського життя. Київ : КОМОРА, 2017. 176 с.
- Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека: Український літературний постмодернізм. [Монографія]. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ : Критика, 2013. 344 с.
- Matusiak A. Majdan 3.0\*\* w perspektywie wczoraj i dziś. Rys pokoleniowy\*\*\*. 130–144. Pokolenie – Transformacja – Tożsamość. *Gardzienickie czytania teatroznawcze... i nie tylko* / red. Agnieszka Matusiak. Wrocław : Uniwersytet Wrocławski, Tom 4. 2016.
- Винничук Ю. Груші в тісті. Харків: Фоліо, 2017. 286 с. : іл.
- Скрябін Кузьма. Проза. Поезія. фото Ю. С. Кочетової; худож.-оформлювач В. М. Карасик. Харків : Фоліо, 2018. 597 с.
- Чому важливо говорити про 1989–1991 роки? П'ята частина розмови редактора видавництва «Темпора» Андрія Мартиненка і письменника Андрія Павловського. Видавництво Темпора. URL: <http://surl.li/noghx> (дата звернення 22.12.2023)
- Вольвач П. 20+1, або Земля мертвих Лева, 2021. 392 с. Видавництво Старого Лева, 2021. 392 с.
- Рулета О. Схід Сергія Жадана: письменник розмірковує про дитинство в Старобільську та ідентичність регіону. Інтерв'ю. Свої. City. 09 липня 2019. <http://surl.li/ogyow> (дата звернення: 12.12.2023)
- Карпа І. З роси, з води і з калабані. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. 496 с.
- Цареградська Л. «Хто ти такий?» – не запитання, а крик в нікуди. Артем Чех – про свій автобіографічний роман. *Суспільне Культура*. 28 вересня 2021. URL: <http://surl.li/phuj> (дата звернення: 04.01.2024)
- Мимрук О. Олег Сенцов; передмова О. В. Красовецького; худож.-оформлювач О. А. Гугалова-Мешкова. Харків : Фоліо, 2021. 121 с. (Справжні герої).
- Подільська С. Письменниця Галина Горицька: «Джерелом написання будь-якої книги завжди є потужні особистісні чи історичні переживання автора». *Армія. INFORM*. 14 грудня 2020. URL: <http://surl.li/nvrkx> (дата звернення 23.12.2023)
- Андрухович Ю. Тут похований Фантомас. Брустурів: Дискурсус, 2015. 240 с.
- Славінська І. Мої запасні життя [Текст] : мала проза. Львів : Видавництво Старого Лева, 2019. 152 с.
- Клименко-Синьоок Г. Мирослав Лаюк «Баборня». Читай. 24 квітня 2017. URL: <https://chytay-ua.com/blog.php?id=447> (дата звернення 24.12.2023)

#### Danylenko L. Reactions of memory to the soviet past: Ukrainian writers and time

**Summary.** The article examines the interest of contemporary Ukrainian authors in the memory of the Soviet past. The attention is focused on the generational principle of analysing the problem. Given the involvement/non-involvement in life in the USSR, three generations of Ukrainian writers of the first quarter of the twenty-first century are distinguished 1) writers-witnesses of the USSR – the older generation, born in the 1950s, 1960s, and the first half of the 1970s (V. Lys, Y. Vynnychuk, O. Ilchenko, O. Zabuzhko, M. Hrymych, P. Volvach, E. Leus, S. Protsiuk; S. Zhadan, A. Kuzmenko (Kuzma Skryabin), A. Pavlovsky, P. Belyansky); 2) writers of the transition period – the middle generation, born in the second half of the 1970s and the first half of the 1980s (O. Sentsov, S. Dziuba, A. Kirsanov, I. Karpa, M. Kryzhanivska, H. Horytska, K. Babkina, Artem Chekh); 3) writers who were not part of the USSR – the younger generation, born in 1987–1990 (I. Slavinska, M. Layuk).

To analyse the problem of authorial memory, the author uses the territorial factor of the literary process, which demonstrates

the imprint of the different spread of Sovietism in Ukraine. The author also traces the phenomenon of autobiography, since in recreating the past, writers of different generations used their own life experiences with certain facts and meanings. In order to explain the intentions of artists to represent a complex and unattractive past, the conditions of formation of their worldview (environment, education, upbringing) are described.

It is determined that the artistic tones and characteristics of the images of the Soviet era in the works of writers

of the older, middle and younger generations vary from tragic to comic.

At the same time, it was found that what is common to works of contemporary Ukrainian prose about the colonial past is the exposure of the false message of happiness of the Soviet citizen, as well as the confident displacement of nostalgia for the USSR's legacy from post-totalitarian memory.

**Key words:** contemporary prose, Soviet past, generational principle, territorial factor, autobiography, memory therapy.